

SAXO OG CARDANUS YDERST MOD NORDEN

Af Sigurður Pétursson

Saxo and Cardanus in the far North: Due to the influence of a rich landowner named Magnús Jónsson (1637-1702) a lively literary activity flourished in the last decades of the 17th century on the small island of Vigur located in Ísafjarðardjúp, the largest fiord in the inclement northwestern part of Iceland. Magnús Jónsson never finished the regular Latin school curriculum nor held any public offices, but he utilized his advantageous economical situation to pursue his diverse literary interests, which were mainly focused on various aspects of Icelandic literature. In a manuscript partly written by Magnús Jónsson himself, the author ponders, among other things, whether the stylistic device of hyperbole should be permitted in historical writing. In support of the affirmative answer, Magnús quotes the humanist writer Hieronymus Cardanus (1501-1576) who claims that the renowned Danish historian Saxo Grammaticus reaped much praise for the exaggerations in his Gesta Danorum. Thus, in a location quite remote from the learned world of Europe, Magnús Jónsson introduces as authorities both a Humanist writer and a medieval Latin author into a short treatise composed in Icelandic and devoted to a literary topic likely to foster diverging opinions.

I den Arnamagnæanske samling findes der et håndskrift, AM 148 8vo, hvis indhold har givet anledning til at det populært kaldes *Kvæðabók úr Vigur*, d.v.s. en digtsamling fra øen Vigur, der ligger i den fjord på Islands nordvestkyst som kaldes Ísafjarðardjúp.¹ Af håndskriftets titelside fremgår det at bogen er skrevet af stormanden Magnús Jónsson digri (den digre) på Vigur. En almindelig læser undrer sig vel over at man på en lille ø i det barske Nordvestisland har siddet og nedskrevet digte og i det hele taget beskæftiget sig med litteratur af forskellig art. Er man derimod kendt med de historiske forhold, må det betragtes som ganske naturligt at der netop dér er affattet et skrift som AM 148 8vo. Magnús Jónsson (1637-1702) nedstammede fra en meget velhavende slægt i Island, der i generationer havde haft en ledende stilling indenfor mange sektorer af landets styrelse. Denne position var blevet yderligere styrket ved indgåelsen af ægteskaber med medlemmer af de

¹ Faksimileudgave i Helgason (ed.) 1955.

dominerende gejstlige slægter, hvilket resulterede i at Magnús Jónsson og hans nærmeste familie befandt sig så at sige midt i et tæt knyttet net af mægtige forbindelser af forskellig art. Endvidere kendetegnedes disse familier af en dyb og omfattende interesse for lærdom og litterære sysler, som muliggjorde at enkelte medlemmer af slægten kunne hellige sig deres åndelige interesser selvom de ikke beklædte nogen offentlige embeder. Magnús Jónsson er et udmærket eksempel på denne levevis og indstilling. Hans oldefar og navnefælle Magnús Jónsson (ca. 1525-1591) *prúði* (den ærværdige) var ikke alene en af Islands førende stormænd i 1500-tallet, men udviste også udpræget humanistiske interesser. Magnús den digres farmoder, Kristín Guðbrandsdóttir (1576-1652) var datter af biskop Guðbrandur Þorláksson (1542-1627) på Hólar, en af Islands mest markante personligheder i mere end et halvt århundrede, medens hans moder, Hólmfríður Sigurðardóttir (1617-1692), var en sønne-datter af biskop Oddur Einarsson (1559-1630) på Skálholt, en af sin tids lærdeste mænd i Island. Magnús Jónssons familiære og kulturelle baggrund dannede således de bedst mulige forudsætninger for et liv præget af økonomisk tryghed og studier som udfoldede sig i forskellige aktiviteter.²

Blandt de mange skrifter som Magnús Jónsson selv affattede eller lod nedskrive er det nysnævnte AM 148 8vo, som er skrevet i anden halvdel af 1600-tallet, størstedelen formentlig i årene 1676-1677. Skriftet har oprindeligt været 347 sider, hvoraf 332 stadigvæk er bevarede foruden 11 løse sedler. Det indeholder primært digte og stof der vedrører digtekunsten i vid forstand, samt nogle mindre afhandlinger af historisk art. Foruden Magnús selv er der adskillige skrivere der har bidraget til det kompilationsarbejde som håndskriftet må anses for at være. På side 30v finder vi titlen *Nú kemur um skáldskapinn að tala* (Nu skal der tales om digtekunsten), som indleder en kortfattet afhandling om digtekunsten i al almindelighed. Den strækker sig til side 34r, hvor den efterfølges af en lignende afhandling *Um sama efni* (Om samme stof), som fortsætter til side 38v. Man mener at det er Magnús der selv har forfattet disse stykker, og af håndskriften at dømme er det ham der har nedskrevet dem. Det er det første af disse to små litterære arbejder som vores opmærksomhed rettes mod.³

Afhandlingens hovedemne er brugen af hyperbler, som forfatteren kalder *ykjur* paa islandsk, hvilket betydningsmæssigt svarer til "overdrivelser" på dansk. Efter først at have befattet sig ganske kortfattet med tropens forekomst indenfor poesien, dens karakter og de menneskelige og personlige grunde der til tider har forårsaget at digtere foretrak at dølge sandheden med

² Springborg 1977, passim.

³ Helgason (ed.) 1955 A, 30v-34r; B, 34.

alskens forsiringer og fortællelser, går forfatteren over til at forsvare brugen af dette stilistiske fænomen indenfor historieskrivningen. På side 31v-32r står der skrevet:

Að nú soddan sagnanna ýkjur leyfast stundum (en þó mjög sparlega, forsjállega og kænlega) í sögurnar inn að færa, sérdeilis það sem stoðar til heiðarlegs framferðis og lesarann gjörir hygginn og vitran, sem og einnig hygginna manna geðsmuni hýra og hressa, glaða og listuga gjöra, því vantar þá ekki sem með stuðningi eftirdæma og myndugleika mikils háttar sagnameistara það almennilega halda og keppa að slík áðurnefnd stýlingaraðferð megi fram fara á meðal hverra er Hieronymus Cardanus, hvers orð svo hljóða í 80. Cap. 15. bókar *De rerum varietate*. Ekki er það lastlegt fyrir sagnameistarann þó hann prýði söguna með skreytni og ýkjum þar hún er í sér annars tómleg og langsamleg, þó að Titus Livius hafi þar við spornast, en Saxo Grammaticus þar af lofast.

(Hvad det angaar at det til tider er tilladt (men dog i meget begrænset omfang og med fornuft og kløgt) at indføre den slags historiske overdrivelser i beretningerne, især dem der tjener til en hæderlig opførsel og gør læseren forstandig og klog, og som også gør fornuftige menneskers sind lunt og raskt, glad og lystigt, skorter det ikke på dem som ved hjælp af betydningsfulde historieskriveres forbilleder og autoritet lægger denne mening for dagen og bestræber sig for at denne førnævnte stilistiske metode kommer til udfoldelse. Blandt disse er Hieronymus Cardanus, hvis ord lyder således i *De rerum varietate*, 15. bog, 80. kapitel: det lægges ikke en historieskriver til last hvis han udsmykker sin historie med pynt og overdrivelser, hvor den ellers virker tom i sig selv og langsommelig, selv om Titus Livius satte sig derimod, mens Saxo Grammaticus roses for det).⁴

Ser man efter i *De rerum varietate* viser det sig med det samme at henvisningen til den italienske humanist Hieronymus Cardanus (1501-1576) er en ret nøjagtig gengivelse af den latinske tekst med et par undtagelser. Cardanus siger: *Neque vitiosum historico, sed ubi historia (ut dixi) per se sterilis sit, licet iocis ac fabulis eam exornare. Quamobrem & jure ab his Titus Livius abstinuit, & Herodotus justè damnatur, & Saxo Grammaticus laudatur.*⁵ (Og dette anses ikke for en fejl hos en historieskriver, men hvor historien (som jeg allerede har sagt) er gold i sig selv, er det tilladt at udsmykke den med lystige indslag og fortællinger. Derfor afholdt Titus Livius sig med

⁴ Margrét Eggertsdóttir og Guðvarður Már Gunnlaugsson takker jeg for hjælp og gode råd ved gengivelsen af Magnús Jónssons tekst.

⁵ Jeg er Peter Zeeberg tak skyldig for at have skaffet mig et nøjagtigt citat fra to udgivelser af *De rerum varietate* (Basel 1557, s. 993; Basel 1581, s. 974).

rette fra dette, Herodot fordømmes med god grund medens Saxo Grammaticus roses derfor). Selvom meningen stort set er den samme, er det tydeligt at den islandske forfatter har fundet det svært at oversætte enkelte begreber. *Sterilis* oversætter han således med to ord, *tómlegur* (som virker tom) og *langsamlegur* (langsommelig), hvilket på en gang viser os hvordan han opfattede *sterilis* i overført betydning, og hans vanskelighed ved at finde et dækkende udtryk paa islandsk. *Iocis* oversætter han med substantivet *skreytni* på islandsk, der gerne bruges om det fænomen naar én tyr til løgne for at pynte på en historie. Derved synes han at give betydningen af *iocus* en ret personlig drejning. At oversætte *fabulis* med *ýkjur* (overdrivelser) lader sig derimod bedre forsvare ifølge normal islandsk sprogbrug. Endelig undlader han helt og holdent at nævne Herodot, uvist af hvilken grund, men muligvis fordi han selv har haft et begrænset kendskab til den græske forfatter, eller måske fordi han ikke har betragtet det som formålstjenligt i et skrift beregnet for en islandsk læserkreds – ikke mindst fordi bemærkningen om Herodot snarere ville underminere hans hensigt med selve afhandlingen end det modsatte. Disse unøjagtigheder såvel som selve henvisningen til Cardanus og derved også til Livius og Saxo stiller uvægerligt visse spørgsmål angående Magnús Jónssons viden om bemeldte forfattere og i det hele taget hans kundskaber i latin.

Så vidt man ved, blev Magnús Jónsson ikke student. Han var dog antagelig elev et stykke tid i latinskolen på Skálholt på Sydisland, af hvilken grund han må antages at have haft et vist kendskab til latin. Hvor omfattende hans færdighed i dette sprog var, er ikke til at fastslå, blandt andet fordi hans litterære interesser primært lå indenfor den norrøne og islandske litteratur. Følgelig henstår det i det uvisse om hans ideer om latinsk litteratur beroede på et førstehåndskendskab eller skyldtes andres behandling af emnet. At han har kendt navne som Saxo og Cardanus, kan ikke betragtes som noget specielt for en mand af hans stand der berskæftigede sig med litteratur. Saxo havde været kendt i Island længe før Magnús Jónsson skrev sin afhandling. Hans oldefader, biskop Guðbrandur, skriver således i et brev til biskop Poul Madsen (1527-1590) i 1576 at han har modtaget Saxo, og at han takker ham derfor.⁶ I skriftet *Qualiscunque Descriptio Islandiae*, som menes affattet ca. 1588, nævnes Saxo tre gange og Arngrímur Jónsson (1568-1648), Islands store humanist, henviser i sine skrifter adskillige gange til Saxo Grammaticus hvilket biskopperne Þorlákur Skúlason (1597-1656), Gísli Oddson (1593-1638) og Brynjólfur Sveinsson (1605-1675) også gør.⁷ Denne interes-

⁶ Þorláksson 1919-1942, 124-125.

⁷ Burg 1928, 9, 26, 34, 85. Jónsson 1950-1957, passim. Þorlákur Skúlason: Benediktsson 1943, 3. Oddsson 1917, 77. Brynjólfur Sveinsson: Benediktsson 1943, 23, 24, 28, 34.

se for Saxo skyldes vel først og fremmest den blomstrende aktivitet inden for historiske studier der udfoldede sig blandt islandske lærde som en del af den diskussion om de nordiske folks oprindelse der fandt sted indenfor Norden i denne periode. I Arngrímur Jónssons skrifter henvises der også til Cardanus, men i alle tilfælde til hans værk *De subtilitate*.

I det litterære miljø som Magnús Jónsson synes at have skabt på øen Vigur, har Arngrímur Jónssons værker naturligvis været kendte. Magnús' kendskab til Saxo og Cardanus har dog ikke udelukkende skyldtes disse værker som ovenanførte citat fra Cardanus' *De rerum varietate* tydeligt viser. Han må have haft et nærmere og mere indgående kendskab, om det så har været direkte eller beroet på sekundære kilder. Muligheden for at *De varietate* fandtes på Vigur, foreligger, og den er måske slet ikke så fjern som man kunne fristes til at tro, idet der tit var direkte forbindelser mellem Vestfjordene på Island og udlandet. Beviser findes der imidlertid ikke. Derimod ved man med sikkerhed at både *De subtilitate* og *De rerum varietate* fandtes på Island i Magnús Jónssons tid. I året 1674 lod nemlig biskop Brynjólfur Sveinsson på Skálholt en liste udfærdige over en del af sine bøger på hvilken begge værker findes.⁸ På grundlag af denne reelle oplysning har fantasien ret frit spil. Magnús Jónsson kan have lånt *De rerum varietate* af sin slægtning og faders gode ven, biskop Brynjólfur, og selv læst den, ladet kapitler afskrive eller excerperere, eller måske også stiftet bekendtskab med den i den tid han opholdt sig på Skálholt i sine unge år. Hvorom alting er, kan man af disse omstændigheder slutte at der i denne periode fandtes en livlig litterær aktivitet i Island med stærke forbindelser til den internationalt dannede omverden.

Som før antydnet, vidner de ovenanførte eksempler på henvisninger til Saxo om den vigtige rolle han spillede i nordisk historieskrivning og i de lærdes bevidsthed. I det tekststykke af Cardanus som Magnús Jónsson citerer, henvises der til Saxo i et helt andet øjemed. Der benyttes han som en autoritet for at retfærdiggøre at man ikke alene indenfor poesens rammer kan tillade sig brugen af hyperbler og underholdende indslag, men også på historieskrivningens område, såfremt det er gjort i en positiv og belærende hensigt. Om Magnús Jónsson har været den første til at inddrage Saxo i de lærde Islændinges verden på denne måde, er usikkert, men det er næppe en tilfældighed at han ved sin brug af Cardanus' humanistiske værk vælger Nordens store og kendte historieskriver som *auctoritas* for at tilføre sine ord større vægt blandt islandske læsere.

Set i en større sammenhæng er Magnús Jónssons emnevalg særdeles interessant. I det syttende århundrede tog lærde studier på Island mest sigte på

⁸ Helgason 1948, 116.

historiske værker med islandsk indhold og deres kildeværdi, hvilket blandt andet fremgår meget tydeligt af de humanistiskprægede værker der blev skrevet på latin i det tidsrum. Henimod slutningen af århundredet spores der imidlertid en udvikling af denne aktivitet, som nu i højere grad end før kom til at omfatte både poesi og litteraturhistorie. Dette gav sig blandt andet udslag i lovmanden Páll Vídalíns (1667-1727) værk på latin om islandske digtere og forfattere, *Recensus poetarum et scriptorum Islandorum*, det første af fire værker af litteraturhistorisk art der blev skrevet om islandsk litteratur i de efterfølgende hundrede år.⁹ At Páll Vídalín var Magnús Jónssons svigersøn kan være en tilfældighed, men det kan vel også forstås som et tegn på betydningen af det litterære miljø som Magnús Jónsson og flere lærde i så høj grad havde bidraget til at skabe i det nordvestlige Island. Magnús Jónssons afhandling og hans henvisning til Cardanus er et eksempel på hvordan latinsk humanistisk litteratur i fællesskab med et nordisk middelalderværk på latin gjorde sig gældende i en lærd islandsk 1600-tals diskussion om stilistiske begreber.

Litteraturliste

- Benediktsson, Jakob (ed.) 1943, *Two Treatises on Iceland from the Seventeenth Century. Bibliotheca Arnarnagæana*, vol. 3, København.
Database of Nordic Neo-Latin Literature, <http://www.uib.no/neolatin/>
- Einarsson, Hálfðan 1777, *Sciagraphia Historiae Literariae Islandicae Autorum et Scriptorum tum Editorum tum Ineditorum Indicem Exhibens*, Havniae.
- Helgason, Jón 1948, "Bókasafn Brynjólfs biskups", *Árbók Landsbókasafns Íslands 1946-1947*, Reykjavík, 115-147.
- Jónsson, Arngrímur 1950-1957, *Arngrimi Jonae Opera Latine Conscripta*, 1-4, Edited by Jakob Benediktsson, København (Bibliotheca Arnarnagæana, vols. 9-12).
- Helgason, Jón (ed.), *Kvæðabók úr Vigur AM 148*, 8vo. A Ljósprentaður texti [faksimile], B Inngangur eftir Jón Helgason [indledning], Kaupmannahöfn.
- Oddsson, Gísli 1917, *Annalium in Islandia Farrago; De Mirabilibus Islandiae*, Edited by Halldór Hermannsson, Ithaca, New York (Islandica, vol. 10).

⁹ Vídalín 1985. Jón Þorkelsson Thorkillius (1697-1759), *Specimen Islandiae Non-Barbaræ*. GKS 2872 4to. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Jón Ólafsson (1705-1779), *Apparatus ad Historiam Literariam Is-landicam*. Add. 3 fol. Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi. Hálfðan Einarsson (1732-1785): Einarsson 1777.

- Burg, Fritz (ed.) 1928, *Qualiscunque Descriptio Islandiae*, Hamburg (Veröffentlichungen aus der Hamburger Staats- und Universitäts-Bibliothek, vol 1).
- Springborg, Peter 1969, “Gammelt og nyt fra Snæfjallaströnd”, *Afmælisrit Jóns Helgasonar*, Reykjavík, 288-327.
- Springborg, Peter 1977, “Antiqvæ Historiæ Lepores – Om renæssancen i den islandske håndskriftproduktion i 1600-tallet”, *Gardar VIII. Årsbok för Samfundet Sverige-Island i Lund – Malmö*, Reykjavík, 53-89.
- Þorláksson, Guðbrandur 1919-1942, *Bréfabók Guðbrands byskups Þorlákssonar*, Reykjavík.
- Vidalín, Páll 1985, *Recensus poetarum et scriptorum hujus et superioris seculi*. Reykjavík.